

A KORONATANU

A KORTÁRS Gaál Gábor emlékének szentelt – valójában feltámasztását célzó – tavalyi ankétjának bevezetőjében ezt írtam: „Gaál Gábor örökével nemcsak szűkebb hazájában sáfárkodtak rosszul, de mi is mindnyájan kivétel nélkül. Példaképet emlegetjük, mintává avatjuk, de hogy lehessen példa és minta, amikor nincsen kézbevehető, olvasható példatára?! A »Korunk« évfolyamai – és sokszor foghíjasan – csak könyvtárakban olvashatók. Hányan lesznek, akik ez ankét után fáradságot vesznek maguknak és beülnek egy könyvtárba, hogy fellapozzák Gaál Gábor írásait, melyeknek nagy része különben is más és más álnéven jelent meg?! A mondtak után a feladat önmagától adódik: a példakép példatárát sürgősen össze kell állítani. Gaál Gábor írásait könyvbe kell gyűjteni, könyvekké kell sűriteni: örökét csak így lehet közkinccsé tenni és hasznosítani... Gaál Gábor példatára: ez ma mindennél sebb és halaszthatatlanabb jóvátételt jelent és jelez: mulasztáspótló elkötelezettséget!”

Ma már tudjuk: gazda nélkül csináltuk a számadást. Amikor mi még reklamáltunk, Gaál Gábor hagyatékának romániai sáfárjai már lázasan készítették elő írásainak válogatott kiadását, melynek első kötete most itt fekszik előttünk: *Gaál Gábor: Válogatott írások*. I. kötet – Irodalmi könyvkiadó, Bukarest, 1964. 728. l.

Írói hagyaték, vagy válogatás önmagától adódó veszélye – különösen ha kritikusról és cikkgyűjteményről van szó – elélvülése, elavultsága, elkopása. Lehet hasznos irodalomtörténeti adat és adalék, de élő ösztönzésre legtöbbször kevés a sugalló ereje. Amikor íróról szólva, sugalló hatásról beszélünk, akkor az egyéniség szuggesztív hatását értjük alatta elsősorban. Az egyéniség: egyszerűség. Ismételtelhetetlen. Utánozhatatlan. De épp ezzel hat. Él, éltet és életben marad. A megmaradáshoz azonban más is szükséges. Az emberi igazság: társadalmi igazság. Az igazi kritika fogantatása szociológiai eredetű: koradottságokat, korproblémákat igyekszik rögzíteni, felmérni és kibogozni. És ehhez egyéni meglátásnál, egyszeri megragadásnál több kell: társadalmi igazságokat csak szocialistaként, csak a marxizmus segítségével lehet kodifikálni. A koradottságokat úgy kell megragadni, hogy az apropó általános érvényű következtetéseket eredményezzen. A tegnapi aktualitásában kimondott igazságának a ma és a holnap – az időteljesség – lesz a próbája. Ekkor dől el, élő örökségről van-e szó, vagy csupán kegyeleti aktusról: emlékező, áldozó tisztelgésről.

Amikor Gaál Gábor leírja e sorokat: „A kritikus nem az élvező egyéni, hanem a közösségek tisztja céljaiért küzdő emberi szellem képviselője”, akkor önmaga mértékével mondja ki lényegét és adja kezünkbe értékelésének kulcsát: példaképvoltának bizonyosságát, egy élő örökség valóságát, logikáját, melyet épp a „valóság”-szó és fogalom fedd fel igazán.

Gaál Gábor öröksége a realizmus perének elorozhatatlan tanúsága, letagadhatatlan, megtagadhatatlan tartozéka. Tegnapi és ma, mindenütt és mindenkor a valóság: az irodalom próbatéte. *Valóságirodalom*: egyszerre és egy céllal szövegeztük a szót. Gaál Gábor élte utolsó éveiben kiadott cikkgyűjteményének címe „Valóság és irodalom” volt, az én soron következő könyvem, mely a „Korunk” anyagából válogat, „Valóságirodalom” címen fog megjelenni. A „Korunk” a valóságirodalom számonkérője és számontartója volt. A húszaharmincas években az igaz érdeklődés tárgya nem a regény, de a biográfia, az életrajz lett. Ekkor írta Gaál Gábor: „A mai embert nem a regényvilág, de a valóságvilág érdekli... rájött, hogy a valóság művészi visszaadásának legalább oly nagyok a lehetőségei, mint a művészi kitalálásnak a valóság káprázatát megadni”.

Az irodalom válsága: a valóság élet válsága. A valóság állásfoglalásra kényszerít és a polgári világot az állásfoglalás, a változás előli menekülés jellemzi: az igazságkeresés előli elzárkózás. Gaál Gábor fogalmazásában ez így hangzik: „A polgári irodalom az egész vonalon vagy ismételtel, vagy hazug, de mindenképpen igazságellenes. Valami polcra került... Mindaddig, amíg nyugodt lelkiismerettel igazolható valamely uralkodó rend valósága, addig az irodalom teli van mondanivalókkal. A nyugodt lelkiismeret pátosza csupán kritika és harc. Az irodalom minden sorában a valóság lobog mindaddig, amíg az irodalom – őszinte lehet”.

Ezek a sorok 1931-ben íródtak, de aktualitásukat nem veszítették el. Nem vesztették el, mert a valóságellenes irodalom ma divatnál, játéknál több: védekezés és támadás, agresszív nihilizmus és pontos stratégia. A valóságellenesség: valóságellenesség. Végző fokon az írói gyávaság kéjelgő gonoszsága, mely a félelem felnagyításával és a félemlítés tekintetnélküliségével lúgozza ki az embert és em-

berséget az imperializmus — a változatlanóság — javára. Mindenkori ellenszerét Gaál Gábor így írta elő: „Az író kötelessége megírni azt, ami napjainkban megírni való és kikövetelni történelmi időterétől és időkörnyezetétől mindazt, ami kikövetelni való”.

És e reális kikövetelés noszogatója, ellenőre: a kritikus. Szerepét, feladatbővülését, jelentőségét, azonosságát csak Gaál Gábor fedhette fel: A kritika „az emberi szellem legszebb vállalkozása... mert nagy szellemek sokszor erre tettek fel mindent. Hisz a világirodalom utolsó hullámperiódusáig úgy volt, hogy sokan csak a műalkotásokban látták viszonylag jelenvalónak az emberi élet értelmét, mélységét és szépségét is az emberi sorsnak... A műalkotás jelentésalakulat is... A kritikus csak a jelentésalakulattal szemben válik igazán bírálóvá”.

A kritikus ítél, kodifikál. És aki eddig recenzens, rendszerező, regisztráló volt, most mindennél nagyobb feladatkört kapott: erkölcsi tényező lett, morális fenomén. Maga az állásfoglalás. Korunkban a kritikus csak való talajon, szilárd erkölcsi alapon állva, lehet ítélő. És ha a kritikus szépiró felett ítél, csak úgy lehet bíró, ha ő maga is az ítélet objektumává és szubjektumává válik: mindenki másnál elkötelezettebben a valóság erkölcsi igazolójává, igazságává. Erkölcsi hitelfedezet nélkül nincs kritikus. Ő az, aki az irodalomban a valót úgy keresi, nyomozza, és rögzíti, hogy annak kritériuma ne lehessen más, mint József Attila szent követelése; „az igazat mondd, ne csak a valót”.

És ezzel máris elértünk a próbához, a bizonyossághoz: Gaál Gábor és József Attila találkozásához. József Attila egyik legkorábbi értékelését, legmegkapóbb megítélését lapozzuk fel, mely e kötetben felfedezésként és újdonságként hat: eddig nem ismertük, nem ismerhettük, mert nem a „Korunkban” jelent meg, de egy kolozsvári napilapban, a „Keleti Újságban”. Gaál Gábor egyetlen verset ragad ki, de e vers, és e vers keretében a hangsúly „tisztá szívvel”, József Attila legfontosabb kulcsszava. A kritikusnak Villonhoz kell visszanyúlnia, mert nem látott még „Villon óta olyan természetes, elszánt, betyári líraiságot, cigány módra, minden cifrázás nélkül, tiszta szívvel a legegyszerűbb hűrokon, melyeken az imádságnak is legényes az ájtatossága, de a legényi duhajkodásnak is imás áhítatában”. És ez a nagy vers, épp mert teljes és maradéktalan, nem lehet véletlen. Oka van, oka volt: „A nagy versek születése és élete felett egy biztos történeti situáció plasztikus tisztasága áll, egyéni és társadalomtörténeti vonatkozásainak tiszta jelzésével.”

Gaál Gábor 1926-ban József Attila egyetlen versére hibázott rá, de ez a tudatos ráhibázás — egy sugalló rávezetés eredményeképpen — e verssel „az újbabkori magyar irodalom történetének egy vezérfejezetét vezet be”. Pontosán eltalálta: József Attilával új fejezet kezdődött, és Gaál Gábor szinte áldozó, szakrális áhítattal fordul az olvasóhoz, a próbához, a jövőhöz, a bizonyossághoz: „Vegyen az olvasó egy verset, amely egy ember és egy kor, s ugyanakkor öt-hat év egy történelemből; egy az idő antennáiból vett egyetemes hallomás és vallomás és híradás; egy egész élet és világ; egy nagy vers, és ritka találat vers gízgázok végtelen magyar cserjéseiből.”

Ez a korai ujjongás és történelmi felmutatás Gaál Gábor ítélő elhivatottságának, kritikai hitelének legigazoltabb aranyfedezete. A kritikus legfőbb kötelessége — és igazolásképp legszebb jutalma —, ha valahol felcsillanni látja a tehetséget, az eddig így még sosevoltat, hogy azt minden sugalló erejével az olvasókba vetítse. És Gaál Gábor ezt a kötelességjogot akkor gyakorolta, amikor egy nehéz körülmények között vergődő, történelmi küldetést realizáló folyóiratot szerkesztett, amikor az irodalom kollektív voltát, szocialista primátusát világméretben, nagy rádiuszokkal kellett regisztrálni. De csak itt és így kaphattak első megragadásukban máig érő kalkulust mindazok, akik később teljességgel igazolták a kritikus Gaál Gábor meglátását. Illyés Gyula egyik ilyen első bizonyítványa — melyet Gaál Gábor „akadozó örömmel” írt — ma szinte végsővezezőként hat: „... azt kell mondani róla: páratlan. Ércdallamok és dacok szerzője. Kemény és meleg. Csupa tiszta kép, fém-tiszta csillogás, erőteljes foltok, sehol nincs semmi idegen, fátyol és puhaság... Csupa föld és valóság. Nehéz föld és dacos valóság. Réten, erdőkben, csárdákban és klasszikusok közt nevelkedett. Micsoda titkos korrespondencia ez... Egy kötet végre, mely idézni való. Elejétől végéig. S egy költő ismét, aki szeretni való: csupa öröm, hogy van, s hogy ilyen férfiasan beszél.”

A még ma sem kellően értékelt Remenyik Zsigmond nagyszándékú vállalkozásának, az „Apocalipsis humana”-nak fogantató és nyugtázó szavát itt Gaál Gábornál találjuk meg: „A Remenyik Zsigmond-féle szél zugása nyomán a szív elnehezül, az értelem megriad... Ez a szél másvalami; az idő teljességének a szele. Valahonnan az Apokalipszis soraiból való. Minden elsötétül, amikor ez a szél felsír.” És hogy milyen termékeny és termékenyítő volt kapcsolatuk, azt a „Korunk”-ban 1963-ban közzétett Remenyik-levelek mutatják.

Annak idején én a felfedezés mellreölelő ujjongásával küldtem Kolozsvárra az akkor prágai medikus, Szilágyi András kéziratát: néhány fejezetet az „Új pásztor”-ból, de a kritikát ez egyszeri csodaműről csak ő írhatta meg: az ő higgadsága és megállapodottsága itt a rögzítő bizonyosságot jelentette.

És amíg én nagy gesztussal — „pont a líra után” — vetéltem el egy lehetetlen, helyt nem álló jelszót, az itt szükséges helyes szemszöveget az ő mértéktartása találta el: „Ezért a lírikus nehogy meghaljon, változzék meg!” És egy más helyen: „A költőknek kell megváltozniok — főleg azért, mert a társadalom, melynek funkcionáriusai, már megváltozott.”

Amikor a legtöbben Palasovszky Ödön Karmazsin-jában csak dadaista és szürrealista zagyaságot láttak, Gaál Gábor ki tudta bogozni a lényegét: „Érték Palasovszkyban az attitűd a formákkal s az attitűd a világgal szemben. S ami a fő, ezeknek az attitűdöknek az értelme ki is jön a füzetben. Hamarjában bajos volna megnevezni embert két-három mai európai irodalomból is, akiben ilyen élesen felmutatható lenne a mai világ akár tudati, akár lírai sarkaiból való felszakadása.”

Gaál Gábor sose öntötte ki a gyereket a fürdővízzel. Mértéktartása nem utolsósorban lett időt-állásának záloga. Amikor mi Németh László útját és kalandját a reformnemzedékkel még aggályoskodva figyeltük és már elvetőn ejtettük oldalra, Gaál Gábor ismételtén és türelemmel tette le a garast Németh László mellett. Hitt benne, épp Németh mindent kutató láza, mindent önmagában kipróbáló tévelygése miatt: „Az igazmondás tüze olthatatlan. Olaja a magyar lét, s ez a lét egyre-újabbakat sodor a perifériák felé... Az olvasó ne lepődjék meg, hogy így nyilván tartjuk Németh László útját. Mindig szívesen fordultunk azok felé, akiknek a homlokán a nyugtalanság csillaga ég. S a Németh Lászlóén igen feltűnően. Bejárta ebben a nyugtalanságban a magyar irodalom középső rétegeinek minden bugyorát s minden lépésével egy másiknak fordított hátat... Voltak egész világos helyzet-felismerései s meglepő — és rokonszenves! — elhatározásai. Mert szakítani... Mindig azért, mert amit elért, az — úgy látta, megint nem változtatott a helyzeten... Persze Németh László hibája, hogy a változtatást azoktól várta, akiknek a megmaradás az érdeke...”

Csoda, ha cserbenhagyták? És amikor megjelenik első regénye, „egy valóban imponáló regény” — a Gyász —, „a különben mindig csácsogó kórus halgat. Senki se fedezi fel! Se Babitsék, se a reformnemzedék”. S ki az, aki vállalja és felmutatja? Gaál Gábor és a „Korunk”! És a „Kocsik szeptemberben” után Gaál Gábor már irodalomtörténeti érvénnyel fogalmaz: „A mai magyar irodalom tévedései közé tartozik Németh László regényírói működésének agyonhallgatása. Ez a magatartás annál indokolatlanabb, mert Németh László írói működése épp azt a szakadékot hidalja át, amit a legújabb magyar irodalomban az urbánus és népi írók szigorú különválasztásában bekövetkezett.”

Gaál Gábor mértéktartása még az elvetésben is érvényesült. Egyik fájdalmas leszámolásának tárgya a nagyrabecskű Kuncz Aladár Helikoni szereplése és elsekélyesedése volt: „Időt és helyet esküdött maga köré, holott idejét és helyét is — lekéste. Minden ösztönös indítékaival Európába tartozott s itt mégis egy paradox regionalizmust csinált... A valósághoz teljes passzív volt a köze... Arról az elfakult és feladott progresszióról, amit oly büszkén még a háború előtti Magyarországáról hozott, erdélyi éveiben azt vallotta, hogy revoltáló nagy egyéni iniciatíva, s nem látta, hogy valójában egy történelmi folyamat, a magyar úri osztály felmorzsolódásának reflektálódása... a deklasszálódás ájulata. Nemhiába volt a szép-ámulások szerelmese ifjúkorától, végül a szépajulatok kodifikátora lett.”

Gaál Gábor kritikái írásainak gyűjteménye nagy ívelésű horizontot fog be. Tárgya nemcsak a szétszóródott magyarság irodalmának egyetemessége, de a „Korunk” jellegéből adódóan, a világirodalom is. Nincs terünk és módunk, hogy telitalálatait ugyanolyan részletezőn mutassuk be, mint a fenti magyar példáknál, de azért izelítőnek mégis bemutatunk egy párat. Karl Kraus: „Ki az a mai Európában, aki ennyire önzetlenül dolgozott? Ez a kérdés, illetve ez a megállapítás, ez a kivételesség Karl Kraus erkölce, pátosza, hitele és muszája. Ezért támadhatatlan. Ezért kikezddhetetlen. Úgy élhet, ahogy követeli, és úgy is él. És még van valamije: — talentuma.” Hašek Svejckje: „Együgyűsége fehér folt, mely arra való, hogy észrevehetőbbé tegye körülötte a sötétséget.” André Gide „Pénzhamisítók”-járól így ír: „Fattyúk a jövő — mondja ki a szerző a végső ítéletet. A szocialista szemléletű olvasó azonban csodálkozva kérdi: Hogyan lehetséges, hogy ezek a szerencsétlenek a polgári társadalmon túl nem találtak egyéb életformát, mint a lopást, sikkasztást és gyilkosságot?” Mintha a mai huliganizmus ismertetőjegyeire döbbennénk. A szellemi nihilizmus: erkölcsi nihilizmus. Gaál Gábor Gide apropóján előre máig jelez: „A szellemi pubertás veszélyes krízise még sohasem lett ilyen kimerítő analízisben megmutatva. Az ébredő intellektus erői pazarlódnak el való és igaz feladatok hiányában.”

Amit József Attila a költészet hőfokán mondott ki: a valónak az igazzal való párosítása, az itt e kritikusi pedagógiában történelmi feladattá lényegül: meg kell teremteni azon emberi, azon társadalmi feltételeket, melyek változáshoz, változtatáshoz és — az atomfasizmus korában — az emberiség megmentéséhez vezetnek. És ez lehetetlen igazságra törekvés nélkül. Igazság viszont lehetetlen a valóság rögzítése és tudata nélkül. A realizmus fogalmát nem hiába egyenlíti Ernst Fischer az igazsággal: „Realisztikus minden művészet, mely az igazságot szolgálja, antirealistikus minden, mely a valóságot meghamisítja, elködli és így meggyalázza.” A valóság megtagadása, meghamisítása: az igazság meggyalázása! A valóságfélők hamis tanúzásra kényszerülnek.

Ahol az igazság a kritérium, és a lelkiismeret jelenti az erkölcsi valóságot, ott a realizmus művészete elképzelhetetlen nagyvonalúság nélkül. A morális hőfok adekvát művészi megragadást vonz. A realizmus művészi igazsága és ható ereje a hogyan fordul meg. A nép igazsága akkor vált láthatóvá, letagadhatatlanná, amikor azt az irodalom és művészet maximális erővel fogalmazta és mutatta meg. A paraszt-Bruegheltől Van Goghig húzható meg egy ilyen vonal. A magyar valóságot korszerű forradalmi igazsággá Ady rögzítette eldöntően. Amikor Gaál Gábor Szilágyi András „Új pásztor”-ában a művészi megfogalmazást egyenlíti tárgya forradalmi valóságával, a valóság-igazság-művészet-viszonylat legplasztikusabb sorait hagyja ránk: „... itt, »siheder gondolatok, pásztorfiúi gondolatok, névtelen gondolatok« során keresztül egy olyan száj beszél, ahogy magyarul száj még nem beszélt soha, de idegen száj is alig?! Miért ne emeljem ki tehát, hogy itt eddig művészetszámba nem vett és művészetszámba nem érett motívumok lettek művésziékké anélkül, hogy elvesztették volna tény- és valóságerejüket! Miért ne emeljem ki, hogy itt a szocializmus kortanításának élményalapja szövődőtt eposszá? Hogy ez a Demeter ugyanúgy hőse osztályának, mint ahogy Toldi Miklós (a gyönyörű Toldi Miklós!) hőse a magáénak!? S mit mondhatok még emellett?... Elvégre Dante is csak a maga teljes és ellentmondás nélküli állásfoglalása miatt művészet: mert azt mondja, amit gondol, és azt gondolja, amit érez, és azt érzi, amit él. Ezért végérvényes és egész. Író, hős, téma, levegő, stílus maradék nélkül egybeesnek a becsület során.”

A lényeges szóhoz értünk: „*becsület*”. Becsület, mint az állásfoglalás színónimája, melyet Gaál Gábor zárójelben még a szépséggel is egyenlít: „(A becsület a szépség).” A becsület: kulcsszó, akárcsak az egyjelentésű József Attila-i „tisztá szívvel”. Jevtusenko költészetének sem véletlenül lett a „becsület” az alapszava. És ez a kulcsszó az állásfoglalás attitűdjét vonzza. *A realizmusnak csak az állásfoglalás ad súlyt és hitelt.* Amikor Gaál Gábor Szilágyi Andrásnál Dantét tanúztatja, akkor ez nem blaszfémia, mert ezzel és így a valóságirodalom gerincét rögzíti: az állásfoglalás kikerülhetetlenségét, elsődlegességét.

A realizmus az állásfoglalás jogán, az erkölcsi magatartás erejével a legteljesebb művészetté lényegül, teret, időt és társadalmat fog egybe: a valóság igazát úgy adja és mondja, hogy valóra váljon embererősítő, javító és változtató ereje. Csak a valónak igaz megragadásával válhat az író és művész szószólóvá, alakítóvá, teremtővé és változtatóvá. E folyamatban a realizmus nem más, mint az igazság, az erkölcs és a becsület színóníma-valósága, egyértelműsége. *A valóságirodalom: erkölcsi realizmus.* Állásfoglalás dolga, becsület ügye. A szocialista realizmus: erkölcsi realizmus. Gaál Gábor a koronatanúja.

CSANÁDY JÁNOS

A GYÜMÖLCSÖK ELŐTT

*A gyümölcsök előtt
fehér bőröd havát kibontod,
piros nyakad hajadba rejtet
az ámbrás gyümölcsök előtt;
a csap-harmatos szőlőfürtök
közt ujjaid elkeverednek,
néha megvillan meleg ajkad
egy fényes szemet befogadva,
míg a többiek megindulnak,
fölkúsznak aranyló kanodra,
levelek nélkül betakarnak,*

*akár anyjukon, csüngnek rajtad
lélegző bőrödre tapadva;
húsodban indázó ereknek
nedveivel elkeverednek
s benned mindenhol kirügyeznek
édes-illatos fürtöt hajtván;
duzzadnak örökös nyaradban
a vér-harmatos szőlőfürtök, —
míg én csak megrendülten állok,
hol bőröd aranyát kitarod,
a gyümölcsök előtt.*